

ЛИДИЈА ВУЈАЧИЋ

ТРАДИЦИОНАЛНИ КОЛЕКТИВИЗАМ У ОКВИРУ СРОДНИЧКОГ СИСТЕМА - на примјеру Грахова у Црној Гори -

УВОД

Сроднички систем може имати различите облике и садржаје, одређене специфичношћу времена и, надасве, друштва у којем као цјелина функционишу. У том смислу се већина ранијих, посебно патријархалних друштава, као што је било и наше у Црној Гори, услед слабе развијености, прије свега, државних институција, ослањало на сродничку организацију, односно на колективистички принцип живота као једини могући извор друштвених и економских односа и вриједности. Преко устаљених породичних садржаја, братственичке повезаности и племенских норми, јединство и солидаризам су представљали централно и непромјенљиво начело породичне и опште животне стварности.

Наиме, познато је да је породица у Црној Гори била нераскидиви дио сродничке и локалне заједнице (које су се, у већини случајева, поклапале једна са другом), а сваки појединац судбински зависан од њих. Временом су, међутим, породична и њој блиске институције градиле полако независност, усмјеравајући се више на сопствени живот него на шире сродничко егзистенцијално дјеловање. Овај процес еманципације и нуклеаризације, ипак, није завршен, тако да и данас породица и сваки појединац, мање или више, партиципира у разгранатој мрежи сродничких односа, интеракција односа, интеракција и норми, што је, опет, само по себи разумљиво када се има у виду јака традицијска, а повремено и неопходна егзистенцијална веза између више истородних породица и њихових чланова.

Дакле, савремени "традиционални колективизам", како смо га у раду насловили, иако суштински трансформисан, опстојава али више не у ранијем облику као потпуно заједништво свеукупног живота, већ више као осјећање заједничке припадности својој сродничкој групи, ужој или широј, кроз узајамно помагање и саосјећање, учешће у догађајима значајним за заједницу, али са наглашеним индивидуалним животом и слободом сваке породице и њених чланова понаособ. Односно, колективизам усмјерен у раван сродничких односа, изражен као реално животно начело или тек симболичка повезаност основа је разматрања које слиједи.

ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је усмјерен, у складу са реченим, на екстернализацију сродничких веза и односа, али не и њихово напуштање, већ преусмјеравање кроз другачије облике и интензитет.¹

Истраживање има, даље, за циљ да покаже мјесто и улогу породице у разгранатом систему сродничке мреже, без обзира на то да ли се ради о симболичком заједништву или непосредним односима сарадње и заједничког рада и живљења, проистеклим из братсвеничко-племенског наслеђа или изразу савремених процеса. Прецизније речено, циљ истраживања се односи на препознавање онога што представља и данас комплекс колективизма, односно скуп правила, односа, положаја и радњи у којима појединац, породица и шире сродничко окружење чине синхронизовану цјелину свијести и људских акција.

Да би се остварио циљ истраживања неопходно је било усмјерити се на једну територијалну цјелину. У конкретном случају репрезентује област Грахово - истоимену варош у склопу јединствене територије. Невелики број становника и сразмјерно мала површина, каква је граховска, прикладни услови за испитивање различитих варијетета породичне заједнице (с обзиром на локацију, занимање чланова, величину и сл.) чине веома погодну основу за истраживање. То још не значи да је граховска породица по нечему посебна, већ да умногоме представља заједнички именитељ карактеристичан за породичну и шире породичну стварност у Црној Гори. Такође, било би погрешно пренебрећи и оне специфичности које произлазе из посебних друштвених-историјских, економских, инфраструктурних и других прилика везаних за област Грахова. Теренски рад је био неопходан, тим прије

¹ Види: Милић, А., *Социјална мрежа породичних односа и друштвени слојеви*, Србија почетком осамдесетих, Институт за соц. истраживање Фил. факултета у Београду, Бгд. 1991, 120.

што је о Грахову као цјелини врло мало писано. Етнолошких истраживања скоро да и нема, већ само понегдје кроз неки посебан осврт на поједино братство, у виду родослова, породице или истакнутог појединца.

Методолошка оријентација у раду се односи на упоређивање пређашњег стања и савременог реда односа, односно на континуитет онога што данас препознајемо као традиционалну повезаност унутар сродничке групе. Одговори добијени на основу упитника, као и непосредна опсервација породичне и међупородичне стварности су стандардне технике коришћене у овом микро истраживању, поред ослањања на историјске чињенице и статистичке податке.

ГРАХОВО - СРОДНИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА

1. - Географски положај и крајак историјски преглед Грахова

Граховско племе, или боље речено, данашња граховска територија се простире, како се некад рачунало, на тремеђи Старе Црне Горе, Боке Которске и Херцеговине, односно између Цуца, Кривошија, Бањана и Рудина Никшићких. То је планинска област са изразито крашким пољем, затворена високим планинама. Клима је релативно умјерена, а плодне њиве, пашњаци, двије ријеке, вјештачко језеро, планински извори, шуме - чине ово подручје веома повољним за живот.

Почетком XX-ог вијека Грахово је имало једну истоимену варош, 13 села и 9 заселака, са око 720 домаћинстава, тј. око 4.000 становника.² Данас је распоред насеља исти, али не и број становника. По попису из 1991. Граховски крај има око 1.800 житеља, а број домаћинстава се креће око 500.³

Грахово има богату историју и традицију почев од илирских, грчко-римских трагова културе, преко средњовјековних друштвених и демографских процеса до новијих дешавања. Ипак, посебно су важна свједочанства из посљедња два вијека граховске историје. То је вријеме када је оно било зависно, једним дијелом, од турске империје, а са друге стране, суштински везано за матицу Црну Гору. Многобројни сукоби између ове двије супротстављене стране кулминирали су у чувеној Граховачкој бици 1858. године, завршеној славно за Граховљане, и остале Црногорце. Политичке посљедице ове побједи су

² Вујачић, С. Н., *Брајсџиво Вујачића*, Никшић, 1984, стр. 65.

³ Рачунато је 13 граховских села и варош Грахово.

иницирале разграничење између Црне Горе и Турске већ наредне 1859. године, што значи да од тада Грахово чини саставни дио Црне Горе, дијелећи са њом заједничку судбину. И у наредним окршајима и ратовима Граховљани су имали значаја за Црну Гору. Систем општенародне и општеплеменске одбране подразумијевао је ангажовање цијелог народа и зато, управо, и у овој чињеници лежи природно осјећање поноса и везаности Граховљана у новијој историји и данашњици. Многи обједињавајући историјски догађаји, као и из њих проистекли документациони, анегдотски и приповиједачки материјал, чине да се и данас Граховљани осјећају цјеловито, и у оквиру племена, а посебно на нивоу братства и подбратстава. Ово је једна од равни гдје се такође осјећају традиционална везаност и колективизам.

2. - Родбинско окружење

На Грахову има око 70 братстава, од којих су најбројнија: Ковачевићи, Булајићи, Вујачићи, Миловићи, Вучетићи, Даковићи, Ђедовићи и други. Нека од ових братства имају и заједничко поријекло. Тако су, на примјер, од Вујачића (који су уједно, сматра се, најстарији међу каснијим слојем досељеника на Грахову - XV вијек); Даковићи, Булајићи, Лубурићи и још нека братства. Резултати испитивања се, углавном, и односе на ова братства која живе у вароши граховској или њеној непосредној околини.

Осим наведених братстава, друга су разнородног поријекла и доселила су се из сусједних крајева: Цуца, Херцеговине, Боке, али и Куча, Бјелопавлића, Дробњака и других крајева. Такође је и мањи број старинаца који нијесу један другоме род. Ова чињеница да је Грахово насељено породицама из различитих крајева, као и то да су преко њих доношене различите навике и традицијска свијест, намећу сљедећу истину: као племе Грахово дуго времена није могло да се формира као чврста и стабилна друштвена, односно племенска заједница, попут староцрногорских, посебно катунских племена. Ипак, суживот и бурна прошлост граховског племена учинили су да се Граховљани осјећају компактно његујући традицију заједништва и повезаности у ширем смислу заједнице. Но, о примарном заједништву треба говорити у смислу крвног, тј. братственичког јединства, што је општа карактеристика црногорског друштва.

3. - Партиципација породице - појединца у сродничком систему

Породица је језгро сродничких односа, односно структурална цјелина односа који се у њој и преко ње формирају.⁴ Самим тим она је и трансфер основних вриједности, норми и садржаја између својих чланова и чланова шире сродничке групе. У Црној Гори је колективизам или фамилијаризам био неизоставан дио стварности, а и данас има своје упориште, па у том смислу ни граховска породична заједница и њено ближе окружење не представљају изузетак.

Наиме, основно питање које се овдје намеће јесте: које су то ситуације и релације у којима се данас претпостављају и налажу заједничко дјеловање и узајамна сарадња у сродничкој заједници? Такви односи повезаности и сарадње, или како смо их већ насловили "традиционални колективизам", манифестују се на два начина: прво, на плану свијести и, други, кроз конкретно заједништво.

Облик заједништва у равни свијести има више димензија, а то су: осјећај припадности цјелини која се у конкретном случају поклапа са истородном (истоименом) групом - братством, из чега слиједи предност принципа патрилинеарности, егзогамија као обавезна норма, обредно-религијска јединствена пракса, генеалошка знања.

На конкретном плану, заједништво се испољава у социо-економским и лично-емотивним везама. Овдје је битна чињеница да се ти односи не морају поклапати са цијелом сродничком заједницом већ са оним породицама са којима се одржавају блиски односи или које се налазе у непосредној близини (извор заједништва, дакле, остаје исти). Ови односи су и богатији јер, неизоставно, укључују и свијест о заједништву, као и конкретно дјеловање: интензивни контакти, заједнички радови, колективна имовина (уколико је има), правила наслеђивања и др.

(Када говоримо о заједништву у оквиру крвне сродничке групе, ваља нагласити да се то заједништво често поклапа са најближом околином, и то је сусједско-територијално заједништво, на конкретном плану. У сеоској заједници су такви односи готово увијек измијешани.)

Значи, објашњење традиционалног колективизма усмјерили смо на неколико аспеката заједничког живота и сарадње, што, опет, не значи да тих садржаја нема још или да неки нијесмо пропустили. У раду је посебна пажња усмјерена на следеће:

⁴ В. Голубовић, З., *Теоријско-методолошки проблеми и искуства у истраживању породице као њојалијешта*, Социологија села, бр. 40-42, Загреб, 1973, стр. 23.

а) Осјећање заједничке припадности - братственичка свијест. Заједништво на плану свијести се подразумијева на нивоу најшире сродничке крвне групе чији чланови имају исто презиме и воде поријекло, или се претпоставља та чињеница, од истог претка. То је истородно заједништво на нивоу братства. Познавање вертикалне и хоризонталне сродничке линије укључује ближе и даље сроднике, па се тако сваки братственик држи за рођака у ширем смислу;

б) Знање породичне генеалогije присутно је како код старије тако и код млађе генерације испитаних појединаца, али са незнатном разликом у корист старијих у односу на млађе им насљеднике. Такође, уочљиво је мање интересовање за породичну прошлост (што је, са једне стране, за очекивати) када су у питању женског пола испитаници. Родослов често обухвата далеку старину, посебно у бројним и угледним породицама. Разумије се, знања су индивидуална карактеристика, а крећу се у распону од познавања четири до седам или више кољена уназад;

в) Принцип егзогамије (забрана склапања брачних веза унутар своје сродничке заједнице) и даље је актуелан и пожељан. Збирни одговор испитаника показао је да нема случајева ендогамије (да су супружници из исте сродничке групе, у овом случају истобратственичке, ма колико она била бројна и разграната). Ипак, случајева орођавања између два подбратства има за које се претпоставља да имају стварне или, тек, фиктивне родоначелничке везе. Испитаници су навели само неколико новијих таквих случајева, њима познатих, склапања брака између припадника подбратстава, и на њих не гледају благонаклоно;

г) Сроднички односи су различито интерпретирани када је патри и матрилинеарна група сродника у питању. Остаци патрицентризма намећу, дијелом, разлику између интензитета и квалитета очеве и мајчине сродничке заједнице, па биолошки једнако сродство није тако и интерпретирано, додуше више симболично како одговара и терминолошко објашњење (дебља или својатнија крв, тј. очева група насупрот танкој, односно женској групи). Такође, неједнако је и правило егзогамије постављено. Строжа забрана (односи се на цијело братство) важи за мушку линију, док је у обрнутом случају избор могућ, али јасно за тек удаљене припаднике мајчине групе. Ово је, заправо, још један доказ о присутности тежње да се очува компактност очеве родбинске групе;

д) Јединствена обредно-религијска пракса функционише на нивоу патрилинеарне сродничке линије (нпр. породична слава се преноси са оца на сина одржавајући континуитет утврђених односа и друго);

ђ) Заједнички радови, испомагање у ситуацијама када је то потребно (послови око градње куће, пољски радови и др.) морални су императиви које у сеоској средини међу сродницима не би требало прекршити. И различите врсте помоћи око нпр. школовања, запо-

шљавања, и подршку око друштвеног и политичког дјеловања, рођаци, уколико су у прилици, једни другима пружају, као што је заузврат очекују и не заборављају. Ово не значи да се ради о непрекидним односима сарадње и саосјећања, да нема повремено несугласица или, рјеђе, заобилажења групних моралних начела. Али, обично, међу највећим бројем испитаника нијесу озбиљно угрожени колективистички принципи.

е) Колективна имовина, у конкретном случају, није од значаја и обима. То је стога што преовлађују пољопривредне активности, дјелимично трговина и занатство, над сточарском дјелатношћу, па распоред индивидуалне породичне имовине доминира, а оно што, ипак, отпада под заједничку земљу, као и заједничке шуме користи се колективно, по раније утврђеном режиму;

ж) Законске и обичајне норме, када су у питању насљедно-имовински односи, једна другу, дијелом, искључују. Већина испитаних, тако, сматра да је једнакост мушких и женских насљедника исправна, али на постављено питање: да ли жена треба да унесе свој иметак приликом удаје у нови дом, уколико га има одговорили су негативно, без изузетка. Очигледно је да једна тврдња опонира другој, односно да стварни став према овом питању захтијева провјеру у пракси. Наиме, искључивост насљеђивања по мушкој линији цјелокупне имовине је, унеколико, ослабљена. Ипак, многе одлуке се, и даље, подразумијевају на штету потенцијалних женских насљедница.

Осим материјалних добара која се насљеђују као једини објекат тих односа, преносе се кроз традицијско осјећање и многа духовна и социјална добра, посебно ако су за поштовање. Али, ни она друга се не заборављају. Такође, право прече купње (ближика или комшија) опстојава, чиме се на још један начин потврђује тежња за очувањем цјелине и заједништва.

з) Број породица са којима се одржавају интензивни контакти је породична и лична карактеристика, условљена различитим околностима. Ипак, бар у вербалном смислу, испитаници (или већина њих) су направили разлику у броју породица са којима имају непосредне контакте дајући предност очевој сродничкој групи (наравно, из ове констатације искључују се најближи рођаци са обје стране, јер се са њима интензивни контакти подразумијевају, а мисли се на број сродника у ширем смислу).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У складу са претходно реченим, можемо формулисати неколико тврдњи, и то, прву, од које смо кренули: сроднички колективизам у раду је проучаван, прије свега, на нивоу истородне заједнице, иако се

она често поклапа са локалном, односно територијалном заједницом, а то је, примарно, братство, тј. скуп породица истог презимена и поријекла које се сматрају родбином. (Традиционални колективизам може имати, као што је и раније поменуто, и другачије облике, попут мање чврстог али присутног, раније више, племенског или управног заједништва и др.)

Колективистички принципи, смјештени у раван сродничких односа, могу бити изражени као реално животно начело или, тек, симболичка повезаност. Односно, колективизам у конкретној заједници се манифестује на два начина: прво, на плану свијести (осјећај припадности цјелини на основу заједничког, стварног или фиктивног поријекла, из чега слиједи принцип патрилинеарности, егзогамија као обавезна норма, јединство обредно-религијске праксе, заступљеност генеалогских знања итд.) и, друго, као конкретно заједништво испољено у одређеним социо-економским и персонално-емотивним везама (односи непосредне сарадње и помоћи, при чему интензитет и бројност породица и њихових чланова варира од врсте садржаја).

Иако процес индивидуализације и еманципације породице и њених чланова утиче на све већу екстернализацију сродничких веза и односа, не можемо говорити о њиховом укидању или удаљавању од изворних садржаја. Наравно, евидентне су квантитативно-квалитативне промјене, у смислу смањеног интензитета и обима, сходно савременом времену и новим друштвеним односима. Такође, наведени односи заједништва и сарадње данас нијесу наметнути и обавезни као у времену традиционалних (патријархалних) односа, већ ствар личне моралне одговорности и чин добровољне одлуке.

Примјери колективистичких животних принципа су у раду, усмјерени само на неке аспекте заједничке свијести и дјеловања, а што не значи, као што смо рекли, да их нема још или да нијесу изостављени. Исто тако, чињеница је да се не ради увијек о непосредној сарадњи, већ повремено долази до непоштовања или дјелимичног напуштања основних садржаја, али, у цјелини, међу доминантним бројем испитаних колективистички принципи нијесу угрожени (посебно на плану свијести). Они се генерацијски континуирано преносе, представљајући и данас неизоставан дио стварности (посебно на селу, гдје су појединци више упућени једни на друге), али, свакако, у редуцираном облику и обиму.

Чињеница је која се, такође, непрестано намеће - да већина садржаја које смо сврстали у комплекс колективизма има заједничко исходиште у израженој патрицентричкој свијести.

И, на крају, јасно је да је данас димензија сродничких односа слабија, и на селу, а посебно у градској средини, осим оних примарних (нуклеарно породично језгро), будући да је и даље у експанзији процес нуклеаризације породице и да положај појединца не зависи више

искључиво од његовог мјеста у сродничкој групи. Ипак, традицијска везаност за групу истог презимена, култа и прошлости чини да сроднички колективизам и даље живи одређујући не мали број савремених садржаја породице. Тако се породична заједница налази у сталном мијењању и превирању заједно са осталим чиниоцима друштвене структуре, а супротности и противрјечности на релацији традиционално-савремено представљају и даље њену карактеристику.

ВАЖНИЈА ЛИТЕРАТУРА

1. Бурић Оливера, *Породична задружа и савремена јуџословенска породица*, Социологија села, 40-42, Загреб, 1973.
2. Чубриловић Васа, *Терминологија њлеменској друшћива у Црној Гори*, Београд, 1959.
3. Даковић Вој. Анто, *Мемоари*, Никшић, 1955.
4. Дилић-Фист Ружа, *Хиџиџејски оквир за исћраживање њољџивредне њпородице*, Социологија села 40-42, Загреб, 1973.
5. Голубовић Загорка, *Теоријско-мејодолошки њпроблеми искуствa у исћраживању њпородице*, Социологија села, Згб., мај-јун 1973.
6. Константиновић-Чулиновић Весна, *Мејоде њпроучавања њтрадицијске њвезаности њаџријархалних заједница*, Предмет и метод изучавања патријархалних заједница у Југославији, ЦАНУ, Титоград, 1981.
7. Милић Анђелка, *Социјална мрежа њпородичних односа и друшћивени слојеви*, Србија крајем осамдесетих, Институт за соц. истраживања Фил. факултета у Београду, Бгд., 1991.
8. Пантелић Никола, *Село и њпородица*, ГЕМ 25, Београд, 1962.
9. Павковић Ф. Никола, *Еџнолошка концевција наслеђивања*, ЕС 4, Бгд., 1982.
10. Павковић Ф. Никола, *Традицијско њправо и савремена сеоска њпородица*, ГЕИ 32, Београд, 1983.
11. Ракић Радомир, *Терминологија сродствa у Срба*, Београд, 1991.
12. Станојевић Глигор, *Црна Гора у доба Владике Данила*, Цетиње, 1955.
13. Станојевић Глигор, *Црна Гора њпред стварање државе*, Београд, 1962.
14. Вујачић С. Никола, *Брајствво Вујачића*, Никшић, 1984.
15. Вујачић Видак, *Смисао њаџријархалној њпородичној конћинуума у Црној Гори*, Социологија села 40-42, Загреб 1973.
16. Вујачић Видак, *Трансформација њпородице*, Београд, 1977
17. Жупанчић Милан, *Кулћурне инстћићуције у сеоској средини*, Социологија села 71-72, Загреб, 1981.

Lidija Vujačić

TRADITIONAL COLLECTIVISM AS PART OF THE KINSHIP SYSTEM

- example: Grahovo in Montenegro -

Summary

Most of the former societies, especially the traditional ones, including the former society in Montenegro, were built upon the kinship organization, that is upon the collective way of life. The reason for this was an undeveloped state of most of the social or state institutions. The unity and solidarity were characteristics of the kinship system and each family lived as an inseparable part of that system, while each individual, on the other hand, inevitably depended on it.

However, the "traditional collectivism", as we name it in this work, has been transformed nowadays. The complete collectivism in every aspect of life was substituted by strong individuality and freedom of each family and its members. Traditional relations are not imposed or obligatory any more. They represent the matter of personal moral responsibility and personal free-will choice. Still, the traditional connection and belonging of the individual to the group with the same surname, cult and past make him participate in that wide network of kinship relations, no matter if it is a symbolic union (concerning human mind) or concrete one (concerning social-economic or personal-emotional connections).

So, the kinship connections which were dominant in the past have not disappeared yet. On the contrary, they have been constantly carried over from one generation to another representing an inevitable part of family reality (this is even the case with the family from Grahovo which was the subject of this research) but, naturally, in much smaller degree or range.